

## ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ І ПРАКТИКИ

Світлана **КРИЛОВА**

### **ГЕНДЕРНІ СТРАТЕГІЇ ТА ЦІЛІСНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ: ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ**

*У статті досліджується проблема гендерних стратегій освіти. Виділяються три головні стратегії: маскулінно-субординативна, фемінно-координативна та андрогінно-цілісна або гуманістична.*

*Маскулінно-субординативна стратегія передусім означає чітку субординацію та монологічність в освітньому процесі, що дає і позитивні, і негативні наслідки.*

*Фемінно-координативна стратегія теж має свої позитивні (гнучкість, терпимість) та негативні (відсутність стратегічності, твердості) риси і теж є необхідною, але не достатньою умовою ефективного навчання.*

*Андрогінно-цілісна або гуманістична стратегія освіти трактується як синтез маскулінно-субординативної та фемінно-координативної стратегій, яка поєднує всі їх позитивні риси і сприяє актуалізації цілісної особистості.*



### **ПРОБЛЕМА**

Сучасна освіта неможлива без глибинного осмислення концепту гендерної рівності. Це зумовлено присутністю в сучасному освітньому процесі чоловіків і жінок на рівні як викладачів, так і студентів або учнів.

З іншого боку, проблема рівності статей в контексті освіти стає надзвичайно актуальною в зв'язку з виходом у простір культури та цивілізації жінки, яка прагне рівних та вільних стосунків зі світом чоловіків. Це викликає фундаментальні смисложиттєві питання студентів, на які викладач повинен обґрунтовано відповідати. Ось ці питання: Чому так багато соціально успішних чоловіків та жінок є внутрішньо самотніми? Чи по-

винна сім'я та народження дітей бути головною цінністю в життєвому світі жінки? Як бути чоловіку в ситуації, якщо його дружина реалізується в більшій мірі і відповідно більше заробляє? Як бути жінці, якщо чоловік заважає її професійній реалізації, вимагаючи бути домогосподаркою, «матір'ю його дітей»? Такі запитання може почути не лише викладач філософських дисциплін, але й будь-яких інших. Кожен з викладачів повинен бути світоглядно підготовленим до них.

Отже, ми констатуємо появу нових стосунків між чоловіком та жінкою, які породжують нові проблеми в цих стосунках. Ми також припускаємо, що ідея і практика гендерної рівності здатна розв'язувати ці проблеми. Однак *гендерна рівність сама є проблемою*, бо прагнення до неї достатньо часто породжує радикально-феміністичні настрої, які по суті є банальним реваншизмом по відношенню до «сильної статі». Такий реваншизм означає інфантильну, невротичну взаємодію чоловіка та жінки, яка веде до оновлених конфліктів і нової деструкції [1, 82—87]. Плідні стосунки статей — це партнерські стосунки, позбавлені будь-якого реваншистського забарвлення.

Таким чином, *ідея рівності у стосунках між чоловіком та жінкою з необхідністю повинна бути доведена до ідей партнерства*. Тим більше, що всі плідні тенденції у сучасному світі характеризуються спрямованістю людства до комунікативної відкритості, діалогічності, толерантності як найважливіших людських цінностей, що долають відчуження та екзистенційну самотність.

Таке подолання можливе лише шляхом об'єднання можливостей чоловічого та жіночого. Адже у чоловіка та жінки є екзистенційні й психологічні особливості, які взаємодоповнюються. Об'єднуючись, ці особливості дозволяють долати, здавалося б, нерозв'язні суперечності.

Донедавна екзистенційний та психологічний потенціал жінки був спрямований лише на сім'ю. Зараз цей потенціал з необхідністю виходить за межі родини у соціальну й духовну царину, породжуючи нові цінності та нові стратегії людства. Проте екзистенційний та психологічний потенціал жінки не повинен витіснити відповідний потенціал чоловічого начала. Історія на зламі тисячоліть вчить, що ці потенціали повинні об'єднатися, причому не механічно, а творчо.

Але вирішити проблему конструктивної взаємодії статей можна лише тоді, коли з'явиться відповідь на питання: що таке стать і в чому полягає її глибинний сенс?

### **ТЕМАТИЗАЦІЯ СТАТІ: ПАТРІАРХАЛЬНИЙ, ФЕМІНІСТИЧНИЙ ТА АНДРОГІН-АНАЛІТИЧНИЙ ПІДХОДИ**

В історії філософської думки є безліч цікавих концепцій статі. Але в даному дослідженні хочеться зупинитися на найбільш оригінальних та завершених. Так, Платон вважає, що стать з'явилась в результаті розриву *андрогінної цілісності*. Андроґіни, за Платоном, — це цілісні істоти, що

склалися з чоловічої та жіночої половин. Заздрість богів призводить до руйнації цілісності андрогінів і появи статі, що означає трагічний розрив. Людина може подолати стать, лише знайшовши свою половину. Через любов чоловіка та жінки, на думку Платона, долається розірваність та відчуженість людського буття.

Фундатор філософії персоналізму М.Бердяєв продовжує та розвиває міркування Платона, роблячи ідею андрогінізму центральною у своїй філософії статі. Він пише: «Стать — це те, що повинно бути подолане, стать — це розрив. Поки залишається цей розрив — немає індивідуальності, немає цілісної людини» [2, 25]. І продовжує: «Чоловік тільки стать, половина, він продукт світової розірваності... І жінка — стать, ПОЛОВИНА» [2, 25]. Отже, подолання статевої розірваності М.Бердяєв вбачає в подоланні статі через ствердження нової цілісної індивідуальності. А після цього — з'єднання з іншою цілісною індивідуальністю через любов-андрогінізм, що долає розполовиненість.

Принципово іншу позицію зустрічаємо у О.Вейнінгера. Продуктивне з'єднання статей для нього не є необхідним. Більше того, воно не є можливим. В роботі «Стать та характер» він приписує чоловічому все позитивне та цінне, жіноче ж є лише відображенням і тінню чоловічого. «Жінка тяжіє до чоловіка так, як футляр до коштовностей, — пише О.Вейнінгер. — Його погляди стають її поглядами, його симпатії — її симпатіями, його антипатії — її антипатіями» [3, 289].

О.Вейнінгер є одним з небагатьох філософів, які свідомо постулюють позицію зневаги до жіночого начала. Якщо ця зневага у більшості мислителів патріархальної доби існує на підсвідомому та контекстуальному рівні (наприклад, у З.Фрейда та його школи), то у текстах О.Вейнінгера вона виринає на поверхню. Цей автор послідовно постулює те, що інші патріархальні мислителі мали на рівні передчуття — жіноче є вторинним по відношенню до чоловічого. Дана позиція ґрунтується на тому, що у «у західній культурі з моменту утвердження патріархату жіноче та чоловіче стали порівнювати як матерію та дух» [4, 47].

Відповіддю патріархальним поглядам на стать стають феміністичні. В феміністичних теоріях відбувається спроба підняти жінку з колін і надати їй рівні права з чоловіком. Деякі авторки займаються цим достатньо невротично, але певна категорія дослідниць проводить виважений та коректний аналіз стану жінки в суспільстві.

Так, цікаві роздуми про стать та різницю в психологічному розвитку чоловіка та жінки ми бачимо в роботі американського антрополога та психолога К.Гілліган «Іншим голосом. Психологічна теорія та розвиток жінок» [5]. Авторка переконана, що статева ідентичність у дитини формується до трьох років, коли з нею більше спілкується мати.

З точки зору К.Гілліган, вже у віці трьох років у хлопця формується усвідомлення своєї протилежності матері. Вона вважає, що саме це зумовлює особистісний розвиток чоловіка по лінії прогресу автономії.

Це вимагає особливого типу комунікативних зв'язків, який потребує моралі справедливості.

Удівчат, в яких статева ідентифікація відбувається через отождолення з матір'ю, на думку К.Гілліган, формується мораль любові та турботи. Тому особистісний розвиток жінки визначається усвідомленням значущості взаємозв'язку між людьми, а тому головна проблема жінки — збереження відносин між людьми.

Поруч із патріархальним та феміністичним підходами щодо проблеми статі: існує андрогін-аналітичний підхід. Автор цього підходу Н.Хамітов у книгах «Межі чоловічого та жіночого: вступ до метаантропології» [6] та «Філософія і психологія статі» [7] пропонує послідовну та завершену концепцію статі та любові, що виходить за межі як патріархальних, так і феміністичних настанов. Сутність андрогін-аналітичного підходу — у признанні не лише рівноправності чоловічого та жіночого, а й у постуляції необхідності їх партнерської взаємодії на психологічному, соціальному та екзистенційному рівнях. В андрогін-аналізі ключовим є концепт екзистенційного андрогінізму, який описує динамічну цілісність людської особистості та відносин між особистостями завдяки гармонійному зростанню як чоловічого, так і жіночого начал людського буття.

Методологічною основою андрогін-аналізу є метаантропологія — вчення про екзистенційно-особистісні виміри людського буття та умови плідної комунікації у цих вимірах, а також про фундаментальні тенденції розвитку людського роду і пов'язані з ними колізії [8]. Міркуючи з метаантропологічних позицій над проблемою поза-тілесних виявів статі, Н.Хамітов вважає екзистенційним проявом чоловічого *духовне* начало — здатність до творчості, виходу за свої межі, самотрансцендування, а екзистенційним проявом жіночого називає *душевне* начало — здатність до любові та співчуття [9, 225—228], на відміну від О.Вейнінгера, який отождолює жіноче начало з матеріальним та буденним.

## МЕТААНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ СТАТІ В КОНТЕКСТІ ЦІЛІСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Я вважаю метаантропологічну методологію евристично плідною для осягнення феномену статі, передусім тому, що її центральною ідеєю є ідея трьох екзистенційних вимірів людського буття, яка відкриває нові горизонти для осягнення плідної взаємодії чоловічого та жіночого та осмислення деструкції в їх стосунках.

Н.Хамітов виділяє *буденне*, *граничне* та *метаграничне* буття людини. Буденне буття — це такий вимір людського буття, де людиною керують воля до самозбереження та воля до продовження роду. В буденності відношення статей будуються за моделлю: «Я — Воно» або «Я — Об'єкт». Буденне буття породжує маніпуляцію однієї статі іншою. Екзистенційно кожна людина відчуває в буденності свою розірваність і розполови-

неність, статеве відчуження. В цьому вимірі жінка відчуває те, що вона жінка, а не особистість, а чоловік зосереджується на своїй маскулінній ролі. Актуалізуються фізично-тілесні та соціальні якості людини, а не особистісні. Культивуються інтереси роду, а не персони. Людина спрямовує свої сили передусім на буття роду, а не на свою самоактуалізацію та самореалізацію.

В граничному бутті людиною керують інші типи воль: воля до влади, з одного боку, і воля до самотворення та культуротворення. Воля до влади зумовлює граничне посилення маніпуляції однієї статі іншою. Саме на шляху волі до влади ворожнеча між чоловіком та жінкою стає більш болючою. Прикладом влади однієї людини над іншою є садо-мазохістичний зв'язок, де садист є володарем, а мазохіст — його жертвою. Воля до самотворення та культуротворення в граничному бутті спрямовує особистість до усамотнення. Але усамітнення для саморозвитку знов відчужує чоловіка та жінку. Створені ними артефакти культури стають поміж ними, розділяючи їх. Але позитивним в усамітненні є той факт, що відбувається становлення та актуалізація особистості.

В метаграничному бутті, де людиною керують такі типи воль, як воля до толерантності та воля до любові, відбувається об'єднання чоловічої та жіночої статей через любов. Жінка та чоловік як біологічні статі, розвиваючи свою психологічну стать, стають цілісними особистостями і складають андрогінне ціле, яке не є симбіотичним зв'язком, а творчо-особистісним об'єднанням двох автономних актуалізованих особистостей. Отже, подолати розполовиненість можна через створення внутрішньої цілісності та знаходження своєї любові.

Спробую використати метаантропологічну концепцію буденного, граничного та метаграничного буття при аналізі особливостей внутрішнього світу чоловіка та жінки. Але передусім спробую визначити найважливіші особливості чоловічого та жіночого буття.

Як визначити найважливіші особливості чоловіка та жінки? Чи дозволить це визначення подолати відчуження між статями? Щоб відповісти на ці запитання, звернемося до того, що окрім біологічної статі, кожна людина має ще й соціальну стать, що формується під впливом виховання у сім'ї та оточенням. Останнім часом — переважно у феміністичній літературі — найчастіше говориться про *гендер* — соціальний вимір статі. Зміст його складається з соціальних стереотипів щодо ролей чоловіка або жінки.

Біологічну та соціальну стать в їх єдності я пропоную назвати *зовнішньою статтю*. Вона не обирається людиною. Це — її доля (чи знедоленість). Натомість психологічний і тим більше екзистенційний вимір статі завжди є результатом вільного вибору особистості за межами буденного буття людини. Психологічну та екзистенційну стать можна умовно назвати *внутрішньою статтю* або *внутрішнім виміром статі*.

В тій мірі, в якій буття чоловіка та жінки є людським буттям, його визначає саме внутрішня стать. Отже, мова піде про найважливіші екси-

стенційні та психологічні особливості чоловіка та жінки — внутрішню чоловічість та жіночість.

Самоочевидними чоловічими рисами можна назвати: самостійність, вміння постояти за себе, незалежність від впливу оточення, витримка, керівні, організаторські здібності, схильність до ризику, рішучість, наполегливість, сміливість, амбітність, честолюбство, сила волі та ін. Тоді як жіночими рисами будуть: поступливість, чутливість до проблеми інших людей, сором'язливість, ніжність, уміння вмовити, переконати, розвинути та інтуїція, жалісливість, вірність, надійність, турботливість, балакучість, сентиментальність.

Різниця жіночості [10] та чоловічості витікає хоча б із того, що потріба в самозбереженні та продовженні роду притаманна саме для жінки, вона є хранителькою вогнища; чоловік — завойовувач просторів, опановувач земель, голова свого роду.

Серед багатьох рис внутрішньої жіночості та чоловічості спробуємо виокремити архетипові, які конкретизують на рівні поведінки *душевність* та *духовність*. Для внутрішньої жіночості це, передусім тактичність і тактовність, координативність, гнучкість, психологічність, а для внутрішньої чоловічості — субординативність, твердість у відстоюванні ідеалів, стратегічність та філософічність. Відзначаючи певні природні передумови цих ролей і їх адаптивну органічність в буденному бутті, не можна погодитись з позицією авторів, які виводять різницю чоловічої та жіночої психології і екзистенції лише з різниці анатомії та фізіології. Ця позиція досягає своїх граничних проявів у вченні В.Розанова, який порівнює душі чоловіка та жінки з відповідними статевими органами. «Чоловіча душа в ідеалі — тверда, пряма, міцна, наступальна, рухається вперед, напориста, та, що подоливає..., — пише він, — це все — майже словесна фотографія того, що чоловік сором'язливо закриває рукою! Перейдемо до жінки: ідеалії характеру, поведінки, життя та взагалі всього нариса душі — ніжність, м'якість, поступливість... Але це тільки — назва якостей її дітородного органу...» [11, 39].

Осмислення вказаних вище ознак чоловічості та жіночості через призму метаантропології дозволяє зробити висновок, що опозиції *«тактичність — стратегічність»* і *«психологічність — філософічність»* окреслюють буття чоловіка та жінки у граничному та метаграничному бутті, а такі специфічні жіночі риси, як психологічність, тактичність, гнучкість, тактовність відображають той факт, що жінка як берегиня відносин має мудрість душевності — здатність до плідної комунікації, емпатії та співчуття, можливість переживати самоцінність теперішнього. Тактичність і тактовність не випадково розрізняються. Тактовність є рисою, що сприяє толерантності у спілкуванні. Тактичність можна розглядати як орієнтацію на теперішній час і прийняття значущості буттєвої ситуації «тут, тепер і зараз». Внутрішня чоловічність, яка виявляється в таких рисах як стратегічність й філософічність, може бути пояснена

інтенцією чоловічого начала вийти за межі буденних можливостей людського, змінитися самому та змінити світ, завоювати свободу. Всі перераховані особливості внутрішньої чоловічості та жіночності є цінними та необхідними. Але вони розквітають лише доповнюючись протилежними. Тому подолати відчуженість статей можна шляхом конструктивного взаємодоповнення чоловічих та жіночих рис у духовно-душевному спілкуванні та співпраці чоловіка і жінки.

Не слід забувати, що внутрішня чоловічість та жіночість є ознакою кожної особистості незалежно від біологічної статі. Є жіночні чоловіки — ті, що мають внутрішні риси жінки, і чоловічні жінки — ті, яким властиві риси чоловіка. Внутрішня стать може гармоніювати з біологічною, а може суперечити біологічній статі (а подеколи й соціальній). Таким чином, взаємодоповнення чоловічих та жіночих рис повинне відбуватися не лише у *комунікації особистостей, а й у межах особистості*.

### ГЕНДЕРНІ СТРАТЕГІЇ ОСВІТИ

В контексті сьогодення надзвичайно актуальним є звернення до гендерних стратегій освіти, які передусім реалізуються через особистість викладача.

Архетиповою стала маскулінна чи патріархальна стратегія особистості викладача, який застосовує субординацію в навчальному процесі. *Маскулінно-субординативна* стратегія викладача має свої позитивні та негативні риси. Дійсно, субординація в освіті є необхідною умовою ефективного навчання, але, по-перше, недостатньою, а по-друге, виходячи за певну межу, така стратегія побудови стосунків призводить до панування авторитарності та відношення до іншого як до об'єкту.

З іншого боку, останнім часом все більше поширюється координативна освітня стратегія, яку в контексті нашого дослідження можна було б назвати *фемінно-координативною*. Дана стратегія особистості викладача теж має свої позитивні (гнучкість, терпимість) та негативні (відсутність стратегічності, твердості) риси і є теж необхідною, але недостатньою умовою ефективного навчання.

Чи може бути знайдена синтеза маскулінно-субординативної та фемінно-координативної стратегій освіти, яка поєднала б всі їх позитивні риси? Так, її можна назвати *андрогінною (андрогінно-цілісною)* або *гуманістичною*. Дана стратегія передбачає вихід за межі монологічності навчального процесу у співтворчий діалог зі студентами, аспірантами, учнями.

Проте така стратегія освіти може бути плідною та конструктивною, коли синтез маскулінно-субординативного та фемінно-координативного відбувається не лише в навчальному процесі, а й у *життєвому світі особистості*.

ФЕНОМЕН АНДРОГІННОЇ ОСОБИСТОСТІ  
ТА ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

Які риси має андрогінна особистість? Передусім — це цілісна особистість, в якій гармонійно поєднані духовне та душевне начала — глибинна чоловічість та жіночність.

Цілісність андрогінної особистості зумовлює її творчий характер. Андрогінна особистість — це *творча особистість*. Але це особистість, яка спрямована не на будь-яку творчість, а на *андрогінну творчість* — творення цілісності в людському бутті як краси відносин та вчинків [12], творення єдності духовного та душевного начал.

Значною мірою можна стверджувати, що андрогінна особистість — це особистість, яка здатна до творення любові, що є і самотворення, і творення стосунків з Іншим. Можна цілком погодитись з М.Бердяєвим, який, пропонуючи ідею творчого андрогінізму, пише: «Любов — акт творчій, що долає... природну необхідність. В любові стверджується особистість, єдина, неповторна» [13, 25].

Проте творення любові як найбільш плідних стосунків зі світом можливо лише за умови поєднання любові до Інших та любові до себе. Андрогінна особистість — це особистість, що здатна любити себе. Людину, яка рівноцінно любить і себе, і інших, Ю.Рюріков цілком справедливо називає *егоальтруїстом* [14, 120]. В цьому контексті можна пригадати і слова Мейстера Екхарта: «Якщо ти любиш себе, ти любиш усякого іншого також, як себе. Поки ти любиш іншого менше, ніж себе, тобі не вдасться любити себе як треба; але якщо ти любиш всіх однаково, і себе також, то ти любитимеш їх як єдиного, і цей єдиний є і Бог, і людина. Отже, великий та праведний той, хто люблячи себе, любить також й усіх інших» [15, 143].

Любов до себе дає можливість кожній людині пережити, що окрім тілесності, вона має ще духовне та душевне начала, які у поєднанні складають особистість; саме це складає екзистенційне підґрунтя толерантного ставлення до інших особистостей.

Справжня любов та повага до себе дозволяє викладачу так само ставитися і до своїх учнів, і до колег.

**Література:**

1. Хамітов Н. Інфантильність та зрілість у людському бутті // Філософсько-антропологічні читання'99. — К., 2000. — С. 82-87.
2. Бердяев Н. Эрос и личность. Философия пола и любви. — М., 1989. — С. 25.
3. Вейнингер О. Поли характер. — М. 1992. — С. 289.
4. Хамітов Н. Філософія статі: прояснення предмета // Філософська думка, № 6. — 2000. — С. 47.



5. Гиллиган К. Иным голосом. Психологическая теория и развитие женщин // Этическая мысль'1991. — М., 1992.
6. Хамитов Н. Пределы мужского и женского: введение в метаантропологию. К., 1997., а також: Хамитов Н. Философия: Бытие. Человек. Мир. — К., 2006.
7. Хамитов Н. Философия и психология пола. — К., М., 2001.
8. Хамитов Н. Философия человека: от метафизики к метаантропологии. — К.М., 2002, Хамитов Н. Философия: Бытие. Человек. Мир. — К., 2000, а також: Хамитов Н. Метаантропология // Хамитов Н., Крилова С. Філософський словник: людина і світ. — К., 2007.
9. Екзистенційний вимір статі // Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. — К., 2004. — С. 225-227.
10. Автор свідомо використовує поняття “жіночість», а не “жіночність». Жіночість означає належність до жіночого у найширшому розумінні слова — включає біологічні, психологічні, соціальні, екзистенціальні аспекти; жіночність являє собою сублімовані та ідеалізовані прояви жіночого, власне *екзистенційні*.
11. Розанов В. Люди лунного света. — М., 1990. — С. 39.
12. Див.: Хамитов Н., Крылова С. Этика: путь к красоте отношений. Курс лекций. — К., 2007.
13. Бердяев Н. Эрос и личность. Философия пола и любви. — М., 1989. — С. 25.
14. Рюриков Ю. Мед и яд любви. — М., 1990. — С. 120.
15. Фромм Э. Искусство любить // Душа человека. — М., 1992. — С. 143.

**Светлана Крылова. Гендерные стратегии и целостность личности в образовательном пространстве: экзистенциальные и социальные измерения.**

В статье исследуется проблема **ГЕНДЕРНЫХ** стратегий образования. Выделяются три стратегии: маскулинно-субординативная, феминно-координативная и андрогинно-целостная или гуманистическая. Маскулинно-субординативная стратегия прежде всего означает четкую субординацию и монологичность в образовательном процессе, что порождает как положительные, так и отрицательные следствия. Феминно-координативная стратегия также имеет свои положительные (гибкость, терпимость) и отрицательные (недостаток стратегичности, твердости) черты и также является необходимым, но не достаточным условием эффективного обучения. Андрогинно-целостная или гуманистическая стратегия образования трактуется как синтез маскулинно-субординативной и феминно-координативной стратегий, который объединяет все их положительные черты и оказывает содействие актуализации целостной личности.

**Світлана Крилова.** Гендерні стратегії та цілісність особистості в освітньому просторі...

***Svitlana Krylova. The Gender Strategies and Integrity of Personality in the Educational Space: Existential and Social Dimensions.***

The problem of the gender strategies in education is examined in the paper. The three strategies are marked out. Among them are: masculine-subordinate, feminine-coordinative and androgynous-holistic or humanistic. Masculine-subordinate strategy means above all the clear subordination and monologicity in the educational process. It causes both the positive and negative consequences. Feminine-coordinative strategy also has its positive (flexibility, tolerance) and negative (lack of strategy, firmness; steadfastness) features. It is also necessary, but not enough sufficient condition for effective learning. Androgynous-holistic or humanistic strategy of education is interpreted as synthesis of masculine-subordinate and feminine-coordinative strategies. This synthesis consolidates all their positive features and contributes to the integrative personality's actualization.